

Jiří Buriánek

**B. ENGELS,
SOCIOLOG - VÝZKUMNÍK**

I když se při této příležitosti chceme věnovat dílu B. Engelse nejenom z důvodu oslav určitého výročí, ale především pro bohatství myšlenkových podnětů v něm obsažených, není to situace pro autora nikterak snadná. V posledních letech zaznamenáváme poměrně trvalý a hluboký zájem marxistických sociologů o Engelsovo dílo, a zvláště o práci *Postavení dělnické třídy v Anglii* (1845), takže jde o téma na první pohled již dosti exploatované a poskytující jen málo možností čtenáře překvapit něčím zcela novým. Hodnocení základního smyslu a významu právě tohoto Engelsova spisu je v marxistické literatuře natolik shodné, že jeho zmnožování je chťe nechtě provázáno pocitem, že čím více se o Engelsovi píše, tím méně ho sociologové čtou. Pro mnohého dnešního sociologa je pohřichu celá ta záplava údajů (spis má rozsah 270 stran!) spíše jen dobovou ilustrací a k vystižení obecně platných principů metodologického přístupu slouží zmíněné monografické studie či příručky.¹⁾

Jestliže ale přiznáváme základním atributům hodnocení Engelsova *Postavení dělnické třídy v Anglii* jistou stabilitou, není nezajímavé sledovat určité posuny v interpretaci jednotlivých motivů. Ve snaze dojít k extrakci nejobecnějších závěrů totiž mnozí komentátoři Engelsova díla poněkud překračují historické kontury a nejenže se snaží prezentovat ho jako téměř nadčasové, ale dokonce do něj uměle vkládají současné praktiky pěstování sociologie. Takové porušování principu historismu v přístupu k dílu samotných klasiků nemusí být ovšem jenom výsledkem nějakého nepochopení; nutno brát v úvahu nejen historické okolnosti vzniku Engelsovy práce, ale stejně tak dobové kontexty a souvislosti určité interpretace textu. Domnívám se například, že studie, které v sedmdesátých letech často a rády zdůrazňovaly, že Engels používá vlastně všechny soudobé sociologické techniky a že jeho *Postavení dělnické třídy v Anglii* představuje prototyp dnešního výzkumu, vycházely z potřeby prostě obhájit

¹⁾ Viz např. K. Rychtařík, *Sociologie na cestách poznání*, Academia, Praha 1978, F. Zich, *Sociologický výzkum*, Svoboda, Praha 1976, F. Zich a kol., *Co víte o současné sociologii*, Horizont Praha 1979, A. Fazík, R. Franěk, *Odkaz klasiků marxismu-leninismu a aktuální otázky marxistické sociologie po XV. sjezdu KSČ*, Horizont Praha 1977, atd.

existenci určitého způsobu pěstování sociologie. Důkaz, že jako sociologové vlastně neděláme nic jiného než před dávnými lety B. Engels, sloužil zároveň i jako pádná odpověď na otázku po sociální a ideologické funkci sociologie jako samostatné vědní disciplíny.

Podrobnější analýza těchto interpretací ovšem směřuje do oblasti sociologie sociologie, a ta není naším cílem. Nicméně už proto, že není zcela nereálná představa, že za takto přijímanou a třeba jen vnějškově deklarovanou tradicí klasiků přežívá prakticistní empiricismus provázený řadou nešvarů (kdybychom ho chtěli oklasifikovat, nabízí se označení typu „ornamentální empiricismus“ apod.), považuji za nutné vytvářet nová, aktuální, přitom nikoli konjunkturální, módní či sezónní hodnocení a také je v diskusích neustále zpřesňovat a korigovat.

Každý sociolog se podle mého názoru musí dopracovat vlastního, hluboce podloženého stanoviska, nechce-li být pouhým přísluhovačem, ale společensky odpovědným činitelem. Cesta trvalého zájmu o dílo klasiků marxismu-leninismu je určitě náročnější než ta tvořená hotovými prefabrikáty, poskytuje však větší perspektivy. Jestliže se nám někdy naznačuje, že se od dob Engelsova zkoumání dělnické třídy v metodologii sociologického výzkumu (za těch 140 let) jen pramálo změnilo, pak nemá cenu pouze dokazovat, že disponujeme o něco širším repertoárem technik a že můžeme lépe standardizovat či kvantifikovat. Engels prokazatelně použil nové a na svoji dobu geniální přístupy studia sociální reality, proto nejsme o nic méně povinni usilovat o totéž i my. dnes.

Chceme-li rozšířit dosavadní rozборы Engelsova Postavení dělnické třídy v Anglii o některé další, byť dílčí postřehy, musíme přirozeně důsledně respektovat zmíněnou zásadu historického přístupu. Ta v sobě zahrnuje kromě jiného i hledání odpovědi na otázku, do jaké míry Engels navazoval na své *předchůdce* v této oblasti zkoumání. Měli bychom dále analyzovat *motivy*, které ho vedly k napsání práce a které souvisejí nejenom s teoretickopoznávací, ale též se *sociální funkcí* díla. Použijeme-li pro tento spis ne zcela přesné označení výzkum, je třeba zjistit, o jaký typ výzkumu šlo. Nejde při tom o akademické kategorizování určitého díla, ale o závažný problém v souvislosti se vztahem *teorie a empirie*. Je totiž otázkou, do jaké míry usiluje Engels o verifikaci, nakolik využívá hypotéz, jakým způsobem zobecňuje na základě provedeného popisu apod. Přestože nemůže být pochyb o tom, že tato práce spoluzakládá marxistickou sociologii, nezaniká problém vztahu k *historické proceduře* a vůbec celé *metodologie* tohoto zkoumání, počítaje v to již tradičně rozebrané jednotlivé techniky sběru a zpracování dat. Vedle zhodnocení přínosu tohoto spisu pro sociologii je třeba věnovat se tomu, co říká dnešním sociologům, v čem zakládá *profesi sociologa* a její *etiku*. Pro zarámování a pro inspirativ-

nost našich úvah můžeme úvodem exponovat trochu vyostřené stanovisko, že četbou Engelse se jen málokdo naučí udělat sociologický empirický výzkum, ale rozhodně se může stát dobrým sociologem a přesvědčeným marxistou. A právě názor, že tento aspekt nebyl dosud plně doceněn, představuje východisko další analýzy.

NOVÁ ETAPA, NEBO PLAGIÁT?

Novost Engelseva přístupu ke zkoumání dělnické třídy nevyplývá ze samého tématu. Není ostatně nic divného, že rozpory vyvíjejícího se kapitalismu od počátku minulého století stimulovaly pokusy o vyjádření tíživé situace rozrůstajících se mas proletariátu. Toto zpočátku individuální úsilí se dokonce časem institucionalizovalo. Kupříkladu v Anglii vznikaly různé státní komise pro sledování chudoby (Engels často cituje zprávy Komise pro vyšetřování v továrnách) a oficiální statistika prostě nemohla zavírat oči před ostrými sociálními protiklady. Tato jistá institucionalizace ovšem mohla vést k jedinému důsledku: původně filantropické snahy badatelů často s prvky utopického socialismu) se vyvíjely směrem k reformátorství. V každém případě již před vystoupením B. Engelse existovala na svou dobu obrovská tradice empirického zkoumání dělnictva, která nashromáždila materiál, jehož nové zpracování vneslo onen kvalitativní zvrat do všeho dosavadního bádání.

Připomeňme alespoň některé postavy tohoto reformátorského směru sociologického výzkumu. Z lokálního zřetele blízký Engelsevým zájmům je spis „Description of the Country from 30 to 40 miles round Manchester“ (1795) Johna Aikina. F. M. Eden vydal v roce 1797 knihu „The State of the Poor or an History of the Labouring Classes in England“, která již svým názvem signalizuje specifiku metodologického přístupu, kterou možno vymezit jako historizující deskripci. Dva pozdější pokračovatele nutno uvést už proto, že je cituje i B. Engels; jde o Jamese Ph. Kaye (The Moral and Physical Condition of the Working Classes, employed in the Cotton Manufacture in Manchester — 1832) a P. Gaskella (The Manufacturing Population of England . . . , 1833).²⁾ Na tom, co napsal o Gaskellovi sám Engels, možno vysledovat i kritické zásady marxismu: „Autor je liberál, psal však v době, kdy velebit „štěstí“ dělníků ještě nepatřilo k liberalismu. Proto je ještě nezaumatý a smí ještě vidět zlořády současného stavu, zejména továrního systému.“³⁾ Engels Gaskellovi i Kayovi vytýká, že zaměňují dělnickou třídu vůbec s továrními dělníky, nicméně na obou knihách staví některé části své práce a autory pozitivně hodnotí.⁴⁾

²⁾ Hodnocení těchto prací viz J. S z c z e p a n s k i, *Sociológia, Vývin problematiky a metod*, Bratislava 1967.

³⁾ B. E n g e l s, *Postavení dělnické třídy v Anglii*, v: K. Marx, B. Engels, *Spisy 2*, SNPL, Praha 1961, s. 302—303.

⁴⁾ Tamtéž, s. 287.

Ve Francii získal pro své výzkumy podporu Akademie L. Villermé (*Tableau de l'état physique et moral des ouvriers*, 1840). O této práci a o díle E. Bureta „*De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France*“ (1840) píše J. Szczepanski, že jsou nejlepšími studiemi před Engelsem.⁵⁾ Zejména Buretova práce byla relativně kritická a překonávala dřívější moralizující a popisné přístupy. Okolnost, že Buret pod vlivem utopického socialismu měl zřejmě nejbliže k rodícímu se marxismu, ovšem byla o mnoho let později zneužita kritiky marxismu. Po Ch. Andlerovi, který na počátku našeho století usoudil, že Engels napsal svoji práci pod vlivem Buretovým, jehož dílo prý přepracoval a dovršil, se objevily záhy hlasy obviňující Engelse přímo z plagiátorství. Anarchistický kroužek autorů brožury „*Die Urheberschaft des Kommunistischen Manifest*“ (Berlín 1906) se snažil odůvodnit tuto smělou tezi odkazy na podobnost tématu, materiálu a na údajné podléhání Buretovi po stránce stylistické, teoretické a dokonce i syntaktické.⁶⁾ Výsledkem pak bylo absurdní tvrzení, že Engelsova práce je pouze překladem Buretova popisu (včetně převzetí třídního stanoviska!) situace v Anglii do němčiny. Toto osočení bylo samozřejmě dokládáno řadou paralel v citátech i ve faktických údajích.

E. Kosminskij podotýká, že určitý podíl zde může mít ne zcela dokonalý aparát odkazů v Engelsově díle, v němž je použito více zdrojů informací, než je vždy uváděno. Zároveň ovšem upozorňuje na ideologické a vlastně popularizační cíle, s nimiž Engels svoji knihu psal.⁷⁾ Zásadní rozdíl, nepochopený nebo spíš záměrně zastíraný Engelsovými kritiky, však vidí v tom, že když dva mluví o tomtéž, neznamena to automaticky totéž. Podobnost popisů konkrétních jevů pak vůbec nemusí znamenat, že je Engels přebírá od Bureta. Engels například hodně čerpá ze zpráv státních komisí, které Buret necituje, a z pramenů vzniklých po roce 1840. Každý z autorů čerpá ze svého okruhu statistických pramenů, ale i knih citovaných současně oběma nalézá Kosminskij pouze sedm, tedy třetinu zdrojů. Engels nepoužíval prameny francouzské (jedinou výjimku představuje L. Faucher), Buret pominul zase Gaskella, Alisona a další anglické zdroje. Je naivní hledat plagiátorství v popisech městských čtvrtí, ostatně je možno doložit, že Engels mapuje ještě další oblasti. Je přitom určitou raritou, že oba se odvolávají s určitou — ale každý s jinou — nepřesností na výzkum, realizovaný na 5981 rodinách v Bristolu; berme to i jako svědectví o pozoruhodné šíři tehdejších statistických šetření.⁸⁾

Nelze zastírat, že i Buret píše o zemědělském proletariátu, irských farmářích,

⁵⁾ J. S z c z e p a n s k i, cit. dílo, s. 106.

⁶⁾ E. K o s m i n s k i j, *Engels i Bjure*, v: Archiv K. Marksa i B. Engelsa, kn. 4, Moskva 1929, s. 424.

⁷⁾ E. K o s m i n s k i j, cit. dílo, s. 425.

⁸⁾ Tamtéž, s. 428.

o zdravotních a morálních aspektech situace dělníků. Hlavní rozdíl ovšem tkví v teoretickém hledišku. Buret, ovlivněn ideově Sismondim, nechápe správně úlohu vlastnických poměrů. Předpoklad, že Engels byl ovlivněn Buretem, postrádá v tomto směru jakoukoli logiku, nemluvě o neskrývaně revolučním postoji, který prostupuje Engelsovo dílo. Kosminskij nakonec kvalifikovaným rozbořem dospívá k závěru, že nejenže Engels od Bureta neopisoval, ale že ho skutečně vůbec neznal a v té době nikdy nekomentoval (což omylem připouštěl např. F. Mehring).

Tento historický exkurs přesvědčivě ukazuje na přednosti marxistické sociologie. Zcela zřetelně nevycházejí ze senzačního odhalování „nových“ faktů „novými“ technikami, ba dokonce sociolog nepotřebuje k proniknutí do podstaty „všechna data“. Jde o odlišnost v teoretickém pohledu a v síle metodologického zázemí, která se projevuje volností pohybu v empirickém materiálu, přičemž tento pohyb není „nic jiného než parafráze určité metody, jak zacházet s látkou — totiž *dialektické metody*...“⁹⁾ Na hloubku poznání navazuje nesmiřitelnost třídního pohledu revolucionáře. Přes veškerou průkaznost historických komparací však zkoumejme podrobněji, z čeho se rekrutovalo tak výsadní postavení Engelsovy práce mezi ostatními.

VÝCHODISKA ENGELSOVA ZKOUMÁNÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY

Není třeba skrývat, že práce vděčí za svůj vznik okolnostem, které B. Engelse na dobu téměř dvou let (listopad 1842 — srpen 1844) do Anglie přivedly. Zájem o postavení dělnické třídy je však u samotného Engelse staršího data; situaci dělnictva komentuje již ve svých Dopisech z Wuppertalu z roku 1839! Do Anglie přijel brzy po studiích, tedy bezprostředně pod vlivem filozofického kvasu v Berlíně a se zájmem o socialistické hnutí, spojeným s představou o blízkosti sociální revoluce. Vidí již nutnost spojení revoluční praxe s novou filozofií. Ale na otázku po sociálně ekonomickém obsahu revoluce ještě nemůže dát odpověď, jak upozorňuje T. I. Ojzerman.¹⁰⁾

Postavení dělnické třídy v Anglii bylo ovšem napsáno až po návratu Engelse do Německa. Lze proto předpokládat, že ve stadiu shromažďování empirického materiálu, při pozorování a rozhovorech nemohl Engels vycházet z jiných hypotéz nežli z tvořící se představy o perspektivní úloze dělnické třídy. První významnější (desetidenní!) setkání s Marxem v Paříži v srpnu 1844, jehož výsledkem se stal Engelsův podíl na Svaté rodině, již jen zčásti mohlo ovlivnit

⁹⁾ K. M a r x, *Dopis L. Kugelmannovi* (1870), v: K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, Svoboda, Praha 1952, s. 219.

¹⁰⁾ T. I. O j z e r m a n, *Utváření marxistické filozofie*, Svoboda, Praha 1978, s. 341.

sběr materiálu. Nepochybně ovšem prohloubilo teoretickou dimenzi celé práce.

Doložme však historickou situaci autenticky. „Sedím zahrabán až po uši v anglických novinách a knihách, podle nichž sestavuji svou knihu o postavení anglických proletářů,“ píše Engels, maje „nejobtížnější práci — uspořádání materiálu — . . . už týden či čtrnáct dní za sebou. Sestavím Angličanům pěkný seznam hříchů. Obžaluji anglickou buržoazii před celým světem z hromadné vraždy, loupeže a všech ostatních zločinů . . .“¹¹⁾ Engels v dopise dále vyslovuje záměr pustit se pak do dějin společenského vývoje v Anglii. V Předmluvě k Postavení dělnické třídy v Anglii však naopak zdůvodňuje, proč šel původní rozsáhlý záměr stranou: „Předmětem této knihy je otázka, jíž jsem chtěl zprvu věnovat jen jednu kapitolu obsáhlejší práce o sociálních dějinách Anglie, ale její závažnost mě brzy přiměla, abych ji zpracoval samostatně. Postavení dělnické třídy je skutečným základem a východiskem všech sociálních hnutí přítomnosti, neboť je nejvyšším, nejviditelnějším vrcholem našich dnešních bídných sociálních poměrů. Z něho se přímo rodí francouzský a německý dělnický komunismus a nepřímo fourierismus a anglický socialismus, stejně jako komunismus německé vzdělané buržoazie . . . V klasické formě, ve svém dovršení, existují však proletářské poměry jen v britské říši, zejména ve vlastní Anglii; a také jen v Anglii je potřebný materiál natolik shromážděn a uspořádán a ověřen oficiálním vyšetřováním, jak je zapotřebí k alespoň poněkud úplnému vylíčení věci.“¹²⁾

Engelse motivuje ke zkoumání snaha získat a předložit fakta, bez nichž se poznání neobejde; jde mu vlastně o sociální a politickou analýzu hnutí, jehož dějinná úloha se již zřetelně rýsovala. Tento výzkum nelze považovat za verifikační ve smyslu dokladování tezí zformulovaných např. ve Svaté rodině. F. Zich uvádí tuto práci jako jednoznačně sociologickou a příkladnou monografickou studii, přívlastek monografický přitom užívá ve smyslu komplexního a všestranného popisu určitým způsobem vymezeného objektu.¹³⁾ Toto označení ovšem jenom naznačuje způsob zpracování a samo o sobě nezdůvodňuje metodu zkoumání. Podle mého názoru nese právě ono obrácení pozornosti ke konkrétní analýze situace dělnické třídy stopy geniální intuice a sociologické imaginace, a to mimo jiné proto, že svým způsobem zprostředkovává vstup ekonomické analýzy do utváření teorie vědeckého komunismu. Nejde tedy o bezprostřední ověřování teorie ani o její pouhé ilustrování (právě tento zlovyk charakterizuje celou řadu Engelsových současníků a následníků), nýbrž o heuristický výzkum, jehož smyslem je nejenom najít a osvětlit sociální kořeny existujícího komunistického hnutí, ale hledat sociální

¹¹⁾ B. Engels, *Dopis K. Marxovi* (Barmen, 19. 11. 1844), v: *Vybrané dopisy . . .*, s. 14.

¹²⁾ B. Engels, *Postavení dělnické třídy . . .*, s. 240.

¹³⁾ Srovnej F. Zich, *Sociologický výzkum*, Praha 1976, s. 48.

zdroje dalšího společenského pohybu, očekávané, i když zatím ne plně teoreticky odůvodněné sociální revoluce. Přitom příznačně využívá „síly abstrakce“ a obrací se ke studiu poměrů v klasické, dovršené formě. A právě v tomto bodě, v hlubokém teoretickém odůvodnění volby předmětu i objektu zkoumání, je nutno vidět nejdůležitější spoj mezi teorií a empirií. Velmi vyzrálé se tu prezentuje podstata marxistické metody, materialistická dialektika, postup od abstraktního ke konkrétnímu, spojení systémového a historického přístupu.

Ojzerman shrnuje Engelsovy závěry do teze, že „dělnická třída je schopna nejen zničit kapitalistické zřízení, ale i vybudovat beztrždní komunistickou společnost“.¹⁴⁾ Z Engelsovy vášnivé obhajoby dělnické třídy získáváme spíše dojem, že šlo o její zásadní očistu a o argumentaci jejích *možností*, což tehdy bylo klíčovou otázkou dalšího rozvoje teorie. Heuristický smysl konkrétní a všestranné analýzy je zde mimo pochybnost.

Engelsova práce je přínosná tím, že prakticky uplatňuje metodologické zásady materialistického pojetí dějin ještě před vznikem Německé ideologie. Kontext vymezený zájmem napsat dějiny Anglie, který nepovažují za náhodný, poznamenává silně metodu — historický přístup prostupuje teorii i badatelské postupy. Teprve na této bázi se mohou uplatnit prvky sociologického pohledu, tyto ovšem vůbec nesouvisejí s aplikací techniky pozorování či rozhovoru. Ostatně i dnešní historiky může zneklidňovat, jak horce aktuální byly závěry Engelsových historických analýz . . .

Je přinejmenším zajímavé sledovat, nakolik je vznik vědecké sociologie vázán na určité rozpracování historické metody, respektive na filozofickou syntézu ekonomických a historických přístupů. Mimochodem: svůj Nástin kritiky politické ekonomie publikoval B. Engels již v *Deutsch-Französische Jahrbücher*. Nepovažujme proto za takový paradox, že Engelsova práce, založená v hlavních obrysech na statisticko-historické proceduře, přispívá podstatným způsobem ke vzniku marxistické sociologie. To nejlepší z arzenálu metod společenských věd (nezapomínejme přitom na tehdejší statistiku!) je zde totiž spojeno na nové filozofické bázi se sociologickým pohledem, přesněji řečeno se sociologickou tematizací. Sociologie se tímto nezakládá jako věda ani z hlediska abstraktního předmětu, ani metody (historický materialismus se samozřejmě stává základem všech společenských věd), nýbrž spíše jako teoreticky i prakticky nutná fáze *procesu* společenskovedního poznání. Trochu sebekriticky si však připomeňme, že ještě v *Anti-Dühringu* Engels považuje všechny společenské vědy (zcela oprávněně) za historické. . .

Už proto, že Engels provádí spíše analýzu revoluční situace než programový výzkum sociální struktury, nepovažují za vhodné přisuzovat této práci výrazné

¹⁴⁾ T. I. Ojzerman, cit. dílo, s. 396.

verifikační záměry. Její deskriptivní charakter je ovšem protkán analytickým pohledem a její vazba na teorii má řadu podob, z nichž některé již byly uvedeny. Ruku v ruce se získáváním nových poznatků Engels navíc prohlubuje *sociální funkci* svého díla, uvědoměle ji koncipuje a proklamuje. V tomto směru se přibližuje sociologii více než těsně, jeho analýza se má stát sociálním faktem, který ovlivní činnost mas (a to nejen proletariátu, ale i buržoazie). Také z tohoto důvodu je třeba přistupovat k této práci bez šablon — Engels nepsal závěrečnou zprávu z výzkumu (neměl ostatně ani úvodní projekt), ale spis *pro* dělníky a *proti* buržoazii.

Engels nepotřeboval založit novou disciplínu, téma mu přihrála životní praxe, chtěl napsat dějiny Anglie a vydal se mezi dělníky. . . Nepotřeboval ke svému výzkumu ani objednávku zadavatele či sponzora, ani plánovací soustavy. I v tom na něj neplatí měřítko dnešní sociologie — ostatně nejen záměrem, ale hlavně *výsledky* své práce je v mnohém více než přerůstá.

TECHNICKÉ ŘEŠENÍ

Přijmeme-li jako základní charakteristiku Engelsovy práce z hlediska procedurálního označení monografickohistorická, snadněji také překleneme riziko hledání současných sociologických technik (včetně třeba obsahové analýzy nebo sémantického diferenciálu) v díle klasiků. Nepochybně rozhodující úlohu při budování empirické základny Engelsových rozborů hraje s t u d i u m d o k u m e n t ů . Patří sem statistické materiály (Engels je dále příliš netransformuje, netřeba tedy uvažovat o sekundární analýze), ale i četné úřední zprávy (policejní, lékařské apod.), novinové články a třeba i básně, byť jen jako plastické ilustrace. S dokumenty pracuje nejen v kvantitativní, ale i kvalitativní podobě. K. Rychtařík správně hovoří o *reinterpretaci* statistických materiálů, i když ji na druhé straně váže na hledání korelací a souvislostí,¹⁵⁾ což už je ryze současná optika.

V otázce využití techniky pozorování činí jeden krok navíc také F. Zich, když přímé pozorování, které prováděl Engels, vydává za zúčastněné;¹⁶⁾ Engels ovšem nikdy dělníkem nebyl, a nestal se tedy součástí sledovaného objektu, snad jen v dílčích momentech (schůze dělnických spolků). Jeho pozorování nevyniká vysokou mírou standardizace, ale rozsahem i hloubkou. Za zmínku stojí užitečná formalizace jeho výsledků v podobě náčrtů, plánek apod. Bezprostřední osobní zážitky pak zcela jistě přispěly k posílení momentů

¹⁵⁾ Srovnej K. R y c h t a ř í k , *Sociologie na cestách poznání*, Praha 1978, s. 169—170.

¹⁶⁾ F. Z i c h , cit. dílo, s. 49.

angažovanosti autora, kterého podněcovaly k rozhořčené obžalobě vládnoucích tříd.

Obdobnou úlohu plnily zřejmě i provedené rozhovory. Zatím nikdo nespátral, kolik jich vlastně bylo, i když to pro nás nakonec není vůbec důležité — otázka reprezentativnosti prostě tehdy nebyla postavena a šlo o relativně homogenní objekt. Engels je ani systematicky nevyhodnocuje. A to, do jaké míry byly plánovité či řízené, nemůže čtenář odkázaný na text Engelsovy práce fundovaně posoudit. Ostatně využití rozhovorů či anket bylo pro klasiky vždy spíše problémem organizačním, o jejich koncepčních předpokladech pro tento druh šetření nelze pochybovat.

Podle názoru F. Zicha zaručovaly tyto tři zdroje poznatků komplexnost přístupu.¹⁷⁾ Domnívám se, že zmíněnou komplexnost zabezpečuje především rozsah a rozmanitost dokumentů, s nimiž Engels pracuje. Vše ostatní plní spíše podpůrnou úlohu. Engels koneckonců neměl k dispozici prostředky, které by umožnily rozsáhlejší sběr vlastního materiálu, a především to nevyžadovala sama povaha zkoumaného problému. Možná, že právě zde bychom se měli nejvíce poučit.

Již okolnost, že Engels vycházel především z bohatství dokumentů, nutně nemohla výrazněji evokovat problém operacionalizace předmětu zkoumání. Jednak Engels nevycházel z apriorního podrobného teoretického modelu předmětu, což je dáno historicky, jednak výběr indikátorů závisel na výsledcích kritiky dokumentů, na dostupnosti a spolehlivosti pramenů. Jistě to nebudeme Engelsovi vyčítat, přílišné lpění na nějakém abstraktním schématu popisu se často dobře snáší s empiricistickým přístupem k sociální realitě. Není proto důvodu nepřiznat kupříkladu F. Le Playovi a jeho následníkům (známá „nomenklatura“) větší míru propracování předmětu ve smyslu určité systematickosti operacionalizace (paradigmatu)¹⁸⁾, když víme, že z hlediska uplatnění kvalitativních přístupů a následně explanace tento předpis spíše svazoval a vedl k několikerému redukcionismu.

S ohledem na použitou technologii zpracování dat je možno poznamenat, že ani z tohoto hlediska není Engelsův spis srovnatelný s dneškem. Materiál je samozřejmě uspořádán podle určitých kritérií (porovnání jednotlivých odvětví, srovnání podle pohlaví, podle typu městských čtvrtí), není však prováděna korelační analýza či testování významnosti rozdílů — nebylo to tenkrát obvyklé. Sledování souvislostí podléhá smysluplné *selekci*, která umožňuje proniknout do podstaty. Není proto nejlepší vidět v Engelsově práci zkoumání „korelujících závislostí“, natož prototyp třídění druhého stupně či modernější

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 49.

¹⁸⁾ Srovnej M. Illner, M. Foret, *Sociální ukazatele*, Svoboda, Praha 1980, s. 17.

mnohorozměrné klasifikace. Opět připomínám, že velikost klasiků tkví právě v překlenutí nedostatků tehdejšího metodologického vybavení a že jejich hlavní inovační přínos leží v rovině kauzální interpretace. Vždyť ostatně ještě V. I. Lenin žehral na neschopnost statistiky poskytnout analytický pohled na zásadní teoretické otázky a požadoval promyšlené zpracovávání kontingenčních tabulek.¹⁹⁾

Otázka, zda Engels postupoval induktivně od empirické závislosti k teoretickému řešení, je dosti složitá. „Engels koncipuje svůj výzkum s jasným cílem — nalézt závislosti mezi popsányi skutečnostmi, poznat zákonitosti, nalézt teoretické řešení daných historických problémů.“²⁰⁾ F. Zich k tomu obezřetelněji připojuje, že „i když se to zcela v této práci neprojevuje, má právě tento přístup rozhodující význam pro další Engelsovy i Marxovy práce“.²¹⁾ Není pochyb o tom, že mnohé závěry Engelsovy analýzy vstoupily natrvalo do poznatkového fondu marxismu a že jeho přístup představuje neuvěřitelně zralou aplikaci historického materialismu. Nepřeceňujme však proto hodnotu jednotlivých údajů, nezdá se, že by právě tento empirický materiál v celé své šíři výrazně podmiňoval řešení dalších, klíčových problémů. Už kvůli některým mezerám v analýze ekonomických otázek, na které upozorňuje Ojzerman, se K. Marx později pustil do analýzy empirického materiálu znovu a s větším záběrem i hloubkou. Bylo by nadmíru divné, kdyby celý marxismus v dalším vývoji vystačil s výsledky jediné, byť na svoji dobu geniální studie. Od jeho vzniku prostě nelze teoretickou a empirickou stránku procesu poznání od sebe odtrhovat.

TEORETICKÉ PŘÍNOSY

Prostřednictvím kritické analýzy zdrojů a prostředků, která, jak čtenář určitě postřehl, byla spíše mírněním některých hyperbol obsažených v jeho pozdějších hodnoceních než kritikou Engelse samotného, se konečně dostáváme k otázce životnosti a hodnoty výsledků práce. Podle mého soudu Engelsův přínos v tomto ohledu výrazně přesahuje jak rovinu aplikace určitých technik sběru dat, tak i rovinu jejich bezprostřední analýzy a interpretace.

Hledáme-li ono obecně platné a zásadní, pak Engelsovo dílo charakterizují minimálně tři základní rysy:

1. důsledná vazba zkoumání na obecně metodologická východiska, která zabezpečují spojení teorie a empirie,
2. sepětí teorie s praxí,

¹⁹⁾ V. I. Lenin, *K úkolům statistiky zemstev*, Spisy 20, Praha 1959.

²⁰⁾ K. Rychtařík, cit. dílo, s. 177.

²¹⁾ F. Zich, cit. dílo, s. 49.

3. schopnost rozvíjet konkrétní analytické postupy pro jednotlivé společenské jevy ve vazbě na obecné zákonitosti.

V bodě prvním není sporu o tom, že rodící se materialistické pojetí dějin je Engelsem využíváno s obdivuhodnou lehkostí. Chtělo by se napsat, že vlastně bylo v tomto díle ještě před svou explicitní formulací prakticky odzkoušeno (pak by bylo nutno chápat celou práci jak metodologický výzkum), jenomže v té době nebyly metodologické otázky zdaleka tak živé. Engelsevi šlo zjevně o věc, a ne o metodu. A tím, že splnil cíle, které si předsevzal, dal své metodě nejlepší vysvědčení a potvrdil i nosnost svých teoretických východisek.

Naplnění autorova osobního záměru, pokud jde o plánované ideologické účinky díla, nelze dokládat pouze v rámci analýzy vlastního textu. Několik pozdějších vydání (čtyři za Engelseva života), sdělnost a potřebnost spisu dostatečně potvrzuje. Například Karel Marx připomíná v dopise ze 7. července 1866 Engelsevi stoupající zájem dělníků v Německu o jeho knihu a žádá ho, aby připravil druhé vydání. Engels nepsal jen pro potřeby rozvíjejícího se hnutí, ale obrátil se k nejšířším masám. Závěry jeho analýz pak mohly mít i svůj význam pro vládnoucí třídy, neboť díky své přesvědčivosti podávaly různou výstrahu. Engels tyto změny přístupu továrníků ke sporům s dělníky zaznamenává v předmluvě k druhému německému vydání v roce 1892.²²⁾ Kniha, která nebyla jenom napsána, ale též prožita, zkrátka nemohla ústit jinam než do praxe, třebaže namísto skromných a dílčích sociotechnických doporučení končí velkou revoluční vizí. Neměříme-li „světové dějiny na lokte“ jako malicherní němečtí šosáci, píše v jiném dopise K. Marx, uvědomíme si relativitu každé takové prognózy, jde-li o „tak velkou věc, jakou je revoluce“.²³⁾

Ve výčtech Engelsevých přínosů se někdy zapomíná, že nejde jen o rozvinutí teorie dělnické třídy. Jeho přístup k pochopení sociální diferenciaci uvnitř třídy právě tak jako například jeho cit pro koincidenci třídní a národnostní otázky zaslouží samozřejmě nejvyšší ocenění. Nepochybně je dokladem o interpretační hloubce, o dynamice pohledu, o překročení obzorů abstraktního přístupu ke třídám. Data ovšem neinspirují Engelse jenom k výkladu postavení dělnické třídy. Zároveň tvoří nové přístupy k otázkám urbanizace, k některým demografickým procesům (viz kritika R. Malthuse) apod. S mírnou nadsázkou můžeme konstatovat, že Engels — jakoby mimochodem — zakládá sociologii města, sociologii rodiny, sociální patologii, anticipuje komplexní zkoumání způsobu života.

Z dnešního pohledu vyniká interdisciplinárta přístupu (viz analýzy zdravotního stavu obyvatelstva apod.), sjednocovaná však důsledně

²²⁾ B. Engels, *Předmluva k „Postavení dělnické třídy v Anglii“*, v: K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy*, sv. II, Praha 1950, s. 427.

²³⁾ K. Marx, *Dopis B. Engelsevi* (9. 4. 1863), v: *Vybrané dopisy...*, s. 127.

sociologickým hlediskem. Chci zdůraznit právě vnesení sociologických aspektů i do tak „technických“ záležitostí, jakými se jeví třeba výstavba ulic a domů (kotážový systém). Avšak vážit si můžeme i toho, že Engels neopomíjel ani estetická kritéria a že mu vadila uniformita dělnických sídlišť . . .

Při troše pozornosti je možno u Engelse najít i náznaky sociologie módy, kdyby se toto označení nepřičilo povaze předmětu zkoumání, totiž neuvěřitelné bídě.²⁴⁾ Trvalou hodnotu mají ovšem především rozbor morálního stavu a psychologie dělnické třídy včetně důsledně sociologického (s citem pro ekonomické kořeny poměrů) přístupu k analýze negativních jevů (alkoholismus, prostituce, promiskuita a nevázanost pohlavního života, zločinnost). Je příznačné, že nevidí jen negativní stránky morálky ponížených a že jasně ukazuje, kdo nese hlavní odpovědnost. „Donutíte-li lidi žít v poměrech, v nichž se může cítit dobře jen zvíře, nezbude jim nic jiného než buď se vzbouřit, nebo podlehnout a stát se zvířetem.“²⁵⁾

B. Engels odhalením zákonitostí, které přivedly dělnickou třídu Anglie právě do tohoto postavení, dochází ke skutečnému v y s v ě t l e n í jednotlivých jevů. Nejde tedy o jakoukoli interpretaci, její „novost“ je ve skutečnosti hloubkou, novou dimenzí. Dialektický vztah teorie a empirie je naplněn proto, že teoretický zřetel orientuje empirickou analýzu a získávání faktů a současně empirická data inspirují formulaci teoretických závěrů. Empirický výzkum v tomto pojetí je výzkumem *explanačním*. Je zaměřen na hledání příčin, na odhalení podstaty, což ovšem zároveň vyžaduje překročení hranic striktně empirického pohledu. V Engelsově době to znamenalo najít odvahu formulovat hypotézy, které nemohly být v daném okamžiku ani empiricky, ani teoreticky bezesbytku kryty. Ocenil to i jeho přítel a spolubojovník: „Když jsme opět četl Tvůj spis, uvědomil jsem si s lítostí, jak stárneme. Jak je to ještě zpracováno svěže, vášnivě, se smělými předpověďmi, bez učených a vědeckých pochybností. A iluze, že se zítra nebo pozítří projeví výsledek i historicky, dodává celému dílu teplo a živelný humor — pozdější ‚šedé v šedém‘ se od toho proklatě nepříjemně odráží.“²⁶⁾

ÉTOS PROFESE

B. Engels se stal sociologem díky rozpracování obecné metody i díky vlastnímu sociologickému přístupu k společenským jevům a procesům. Není proto odtažitě klást ani otázku, v čem přispěl k formování sociologické profese, a to z hlediska specifického vztahu k praxi i k etice vědecké práce. Zájem

²⁴⁾ B. Engels, *Postavení dělnické třídy . . .*, s. 303.

²⁵⁾ Tamtéž, s. 358.

²⁶⁾ K. Marx, *Dopis B. Engelsovi* (1863), v: *Vybrané dopisy . . .*, s. 127.

dnešních sociologů musí přitáhnout alespoň dvě z jeho myšlenek: idea stranic-
kosti vědy a závazek kritického myšlení.

Je samozřejmě čistě akademickou otázkou, zda filantropičtí reformátoři ve své době projevovali méně či více osobního zaujetí pro svá zkoumání, kolik byli ochotni obětovat. Engelsův étos je především jednoznačně praktičtější v nejlepší smyslu slova a osobní zaujetí staví na stranu progresivních revolučních sil, do služeb skutečného pokroku. Nevolí při tom snadnou pozici, neboť jde o to „zastat se potlačené a pomlouvané třídy, která si přes všechny své chyby a při všech nevýhodách svého postavení musí získat úctu každého . . .“²⁷⁾ Engels přitom straní dělnické třídě nikoli slepě, aprioristicky či podbízivě, usiluje o pravdivé postizení skutečnosti. Proto se nespokojil se studiem dokumentů. „ . . . Šlo mi o víc než jen o *abstraktní* znalost předmětu, chtěl jsem vás vidět ve vašich domovech, pozorovat vás v každodenním životě, porozprávět si s vámi, jak se vám vede a co vás trápí, být svědkem vašich bojů proti sociální a politické moci vašich utlačovatelů. Počínal jsem si při tom takto: vzdal jsem se buržoazní společnosti a hostin, portského a šampaňského, a skoro všechny své volné chvíle jsem věnoval styku s prostými dělníky; jsem rád i hrdý, že jsem tak jednal.“²⁸⁾

Je třeba vidět, že sám přechod na pozice dělnické třídy nebyl bez nesnází, i když Engelsovi byla cizí intelektuální povýšenost. Musel překonávat bariéry jiného druhu, což popisuje v dopise Marxovi: „Vedu ti tu život, který by mi mohl závidět největší šosák . . . Jsem solidní jako Němec. Bude-li to takhle pokračovat, bojím se, že mi pánbůh odpustí mé spisy a pustí mě do nebe . . . Kšeft je hnusná věc, Barmen je hnusné město, plýtvání časem je hnusné a nejhnusnější je zůstat nejen měšťákem, ale ještě k tomu továrníkem, tj. měšťákem, který aktivně vystupuje proti proletariátu . . . Kdybych nemusel denně zaznamenávat do své knihy nejodpornější obrazy z anglické společnosti, myslím, že bych byl již trochu zatuchl . . . Snad může být člověk komunistou, i když je svým vnějším postavením měšťákem a kšeftujícím hovadem, jestliže nepíše — ale provádět komunistickou propagandu ve velkém a současně se zabývat kšeftováním a průmyslem, to nejde.“²⁹⁾ Tento dualismus role ovšem nebrání tomu, aby nezaujal jednoznačné a hluboce pročitěné stanovisko. Možná, že právě ony vnitřní kritické střety zvýšily pronikavost pohledu a hloubku osobního ztotožnění, rozhodně pak opravňují Engelsův pocit hrdosti nad dosaženým výsledkem.

Část dnešních sociologů může samozřejmě podotknout, že i ona se vzdává šampaňského, a už tím se přihlásit k Engelsovu odkazu. Chtěl bych však

²⁷⁾ B. Engels, *Postavení dělnické třídy . . .*, s. 237.

²⁸⁾ B. Engels, opak. cit., s. 237.

²⁹⁾ B. Engels, *Dopis K. Marxovi* (20. 1. 1844), v: *Vybrané dopisy . . .*, s. 17.

zdůraznit, že pocit hrdosti musí být podložen hodnotou výsledků uvědomělé práce. Angažovanost v sociologickém zkoumání naší současnosti reprodukuje rozpornost postavení vědce v historicky zcela nových poměrech, avšak i nenápadný sociolog v průmyslovém podniku by měl skládat dělnické třídě účty s takovou otevřeností, jako to činil Engels.

Dnes tedy oceňujeme na Engelsovi jeho zaujetí, které místo aby přikládalo na oči klapky, rozšiřuje obzory. Zdůrazňujeme jeho stranickost, k níž dospěl dříve, než se intenzivněji zapojil do organizovaného hnutí, jeho stranění pravdě a pokroku, a to zásadně ne v abstraktní poloze. Atraktivnost jeho přístupu lze spatřovat i v sebekritickém pohledu, v pochopení dialektického charakteru procesu poznání.

Vzájemná korespondence Marxe a Engelse obsahuje kritické i pozitivní soudy o tomto díle a svědčí o tom, že se oba ke knize rádi vraceli. Marx např. v roce 1860 upozorňuje Engelse na změny ve zdravotním stavu dělnické třídy a mimochodem podotýká, že si knihu v muzeu opětovně přečetl. Pro tvorbu etiky povolání má však rozhodující význam autentické stanovisko samotného autora, který v roce 1892 napsal, že „jak v dobrém, tak ve špatném smyslu nese stopy autorova mládí . . . Dnes je mi třikrát tolik, a když tuto svou mladickou práci znovu pročítám, shledávám, že se za ni naprosto nemusím stydět.“³⁰⁾ Snad nebude příliš smělé přát si, aby třeba v diplomových pracích soudobých sociologů byly podobné „hříchy mládí“ rovněž k rozeznání. K sociologii jistá dávka nadšení nezbytně patří stejně jako schopnost korigovat své poznatky.

V roce 1892 se přirozeně projevuje Engelsova větší vyzrálost v ekonomických otázkách. Neváhá v nové předmluvě uvést na pravou míru své původní představy o průběhu krizí za kapitalismu i o možnostech jeho vývoje, o způsobech zvládnání jeho rozporů. „Je asi zbytečné podotýkat, že všeobecně teoretické stanovisko této knihy — ve filozofickém, ekonomickém a politickém ohledu — se naprosto plně nekryje s mým dnešním stanoviskem. Roku 1844 ještě neexistoval moderní mezinárodní socialismus, který se od té doby — především a skoro výlučně zásluhou Marxovou — vyvinul ve vědu. Moje kniha představuje pouze jednu z embryonálních fází jeho vývoje.“³¹⁾ Není to jenom skromnost, která tu promlouvá; zároveň Engels setrvává na svém stanovisku a nezavrhne své názory jen proto, že léta vývoje mnohé závěry zrelativizovala. Engelse ani nenapadlo „vyškrtat z textu četná proroctví“, neboť se nehodlal dělat lepším, než tenkrát s Marxem byli. Nedělal se ovšem ani horším.³²⁾

Tato Engelsova stanoviska mají jistě širší než výhradně sociologický význam,

³⁰⁾ B. Engels, *Předmluva . . .*, s. 424.

³¹⁾ Tamtéž, s. 429.

³²⁾ Tamtéž, s. 430.

kritičnost i úcta k výsledkům práce předchůdců i sebe samého však patří k tomu, co dělá sociologii povoláním (a posláním). I tento aspekt zaslouží stejné ocenění jako širě zpracovaného materiálu, kritičnost přístupu k pramenům a v neposlední řadě i stylistická pohotovost.

ZÁVĚREM

Přesvědčili jsme se, že Engelsova práce nebyla jen dobovou epizodou mladistvého nadšenectví, ale bojovou výzvou i heuristickým dílem zároveň. Marxismus jejího poznatkového fondu významně využil a zhodnotil jej. Tento vynikající spis má svůj zakladatelský význam ve vztahu k sociologii nikoli pro technický aparát zpracování empirických dat, ale pro hloubku explanace, pro překročení úzce empiricistických obzorů ve prospěch odhalování podstaty. Engels dává stávajícím způsobům empirického bádání nový směr a smysl. Revolucí v nejvyšších patrech hierarchie metodologických přístupů skutečně zahajuje novou etapu společenskovedního poznání, a to bez ohledu na obvyklé problémy používání periodizačních schémat.³³⁾

Naplnit Engelsův odkaz znamená dát síly do tvorby právě takových nových etap ve vědeckém poznávání společnosti. Metodologické problémy se v soudobé sociologii objevují — a to celkem přirozeně — i nadále. Nejde však o to plánovat převraty v sociologické metodologii, ale hledat cesty k řešení problémů současnosti, spojovat tedy revolučnost vědy s revolučností praxe. Stejně jako B. Engels k tomu zřejmě nepotřebujeme ani tak nové nástroje (dnešní sociologie se arci nedá dělat „na koleně“), ale v každém případě sílu intelektu, vědomí cíle a profesionální etiku. Tedy vlastnosti, které Engels jako sociolog tak brilantně osvědčil.

LITERATURA

- Engels, B., Postavení dělnické třídy v Anglii, in: Marx, K., Engels, B., Spisy 2, SNPL Praha 1961
Kosminskij, E., Engels i Bjure, in: Archiv K. Marksa i B. Engelsa, 4, Moskva 1929
Marx, K., Engels, B., Vybrané dopisy, Svoboda Praha 1952
Ojzerman, T. I., Utváření marxistické filozofie, Svoboda, Praha 1978
Rychtařík, K., Sociologie na cestách poznání, Academia, Praha 1978
Zich, F., Sociologický výzkum, Svoboda, Praha 1976

³³⁾ Srovnej např. Kol. aut., *Metody a techniky sociologického výzkumu*, I, SPN, Praha 1982.

**Ф. Энгельс,
социолог –
исследователь**

Резюме

Книгу Энгельса „Положение рабочего класса в Англии“ справедливо причисляют к основоположным творениям марксистско-ленинской социологии. Но при освещении значения этой книги следует соблюдать принцип исторического подхода. Главный вклад Энгельса заключается не в применении отдельных технических приемов при собирании данных, а в разработке метода исторического материализма, которой он впервые применяет при анализе обширного эмпирического материала. Его монографическо-историческое исследование обращается к социологам прежде всего благодаря специфическому представлению предмета исследования, благодаря сочетанию теоретического и эмпирического в процессе познания и благодаря стройной по программе социальной функции сочинения.

Энгельс не выходит за границы тогдашних стандартов в собирании и обработке эмпирического материала, но явно превосходит своих предшественников глубиной истолкования, переходит от описания явлений к открытию их сущности. Его работу мы считаем эвристическим исследованием, ориентированным на социальный анализ движения, на открытие источников ожидаемого общественного движения. Сочетание теории и эмпирии осуществляется в ней не в виде эмпирической проверки теоретических тезисов или индуктивного пути к открытию закономерностей, а в основном методе исследования, в обоснованном выборе предмета и объекта исследования и в его целях. При этом формулируются значительные теоретические импульсы для отдельных областных дисциплин (социология рабочего класса, города, семьи, социальной патологии). Ф. Энгельс указывает путь к междисциплинарному исследованию. В то же время он создает основы профессиональной этики социолога: он представляет пример партийности научного познания и сам последовательно выполняет обязательство критического мышления. Его наследие ставит так современную социологию перед нелегкой, хотя и принципиальной, задачей, сочетать революционность науки с революционностью практики.

F. Engels - a Sociologist and Researcher

Summary

Engels's book „The Conditions of the Working Class in England“ rightly ranks among the basic works of Marxist sociology. In explaining its significance, however, it is necessary to keep to the principle of historical approach. Engels's main contribution does not lie in the application of the particular technologies of collecting the facts, but in the working out of the method of historical materialism that he uses for the first time in the analysis of extensive empirical material. His monographic-historical study appeals to sociology thanks to the combination of the theoretical and empirical factors in the process of cognition and thanks to the construction of the social function of the work with respect to the future.

Engels does not surpass the standards of compiling and treating the empiric material usual at his time. But he greatly surpasses his predecessors in deep explanation, from the description of the phenomena he comes to the revealing of their substance.

We take his work for heuristic research aiming a social analysis the movement, at the revealing of the sources of the expected social movement. The relationship of theory and empiric is not realised in the form of empiric verification of the theoretical theses or by the inductive method of investigation but, in justified choice of the subject and object of the investigation and in its goals. Thus significant theoretical incentives for individual branches of science (sociology of the working class, of family, urban sociology, social pathology) are formulated. F. Engels shows the way towards interdisciplinary research. At the same time he creates the basis for professional ethics of a sociologist giving an example of biased scientific cognition and he himself systematically fulfils the pledge of critical thinking. His legacy thus puts the contemporary sociology before a difficult but principle task: to combine the revolutionary character of science with the revolutionary character of practice.